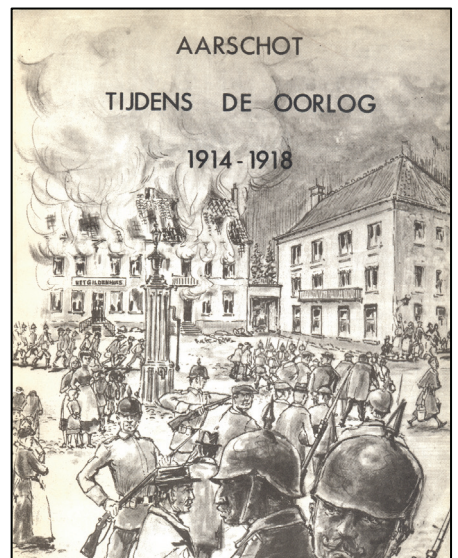

Intern rapport VIOE

Erfgoed tussen herinrichting en herinnering.

Rapportage van een vondstmelding bij de waterpomp op de Grote Markt te Aarschot (Vlaams-Brabant).

Rapportage: Dirk Pauwels

Illustratie: omslagtekening van de tentoonstellingscatalogus *Aarschot tijdens de oorlog 1914-1918*, Aarschot, 1964.

I. Verslaggever:

Dirk Pauwels
Erfgoedonderzoeker Archeologie
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed
Jekerstraat 10
3700 Tongeren

II. Identificatie

Provincie:	Vlaams-Brabant
Gemeente:	Aarschot
Deelgemeenten:	Aarschot
Straat:	Grote Markt
Coördinaten:	X: 182,833; Y: 186,093
Kadastergegevens:	Afd. 2, Sie H (openbaar domein)
Toponiem(en):	nvt
Naam van de site:	nvt
VIOE registratiecode:	AA 11 GR
Bescherming:	als monument, 7 december 1959 (OB000059) DIBE: 41435

III. Onderzoekskader

Het stadsbestuur van Aarschot laat in het kader van haar stadsvernieuwingproject (RUP Stadscentrum-Statiewijk) de Grote Markt heraanleggen (Fig. 1). Omdat de geplande werkzaamheden (w.o. een regenwaterafvoerleiding) een negatieve impact konden hebben op het ongekende ondergrondse bodemarchief terplaatse voerde Archaeological Solutions bvba in 2010, voorafgaand aan de werken en op advies van het Agentschap Ruimte & Erfgoed, door middel van twee proefputten een verkennend archeologisch onderzoek uit (Fig. 3; Van Der Heggen 2010). Dit onderzoek wees uit dat, althans in de beide putten, het archeologisch bodemarchief tot op een diepte van 120 cm onder het huidige loopvlak grotendeels is verstoord. De ongeroerde moederbodem werd aangesneden op 140 en 180 cm onder datzelfde loopvlak. Op basis van deze resultaten formuleerde Archaeological Solutions de aanbeveling gedaan dat een archeologische opvolging van de aanleg van de afvoerleiding niet aan de orde was.

Eén aspect van de herinrichting betreft de verplaatsing van de 18de eeuwse waterpomp (Fig. 2) van haar huidige eeuwenoude positie naar een meer zuidoostelijke locatie op het plein. Behalve een behoorlijke portie verontwaardiging vanuit publieke – en zeker heemkundige (Delsaerdt 2010) – hoek bracht dit relocatieplan ook een beduidende ingreep in de bodem met zich mee. Immers, voorafgaand aan de transfer van het monument was een inschatting van de aard en stabiliteit van de pompsokkel onontbeerlijk, een onderzoek dat enkel via een bodemsondering rondom de structuur kon worden gerealiseerd. Hiertoe werd de omringende bodem weggegraven tot op het niveau van de onderste trap van de sokkel. Bij deze afgraving kwamen relictten aan het licht en daaruit voortvloeiend een vondstmelding bij het Agentschap Ruimte en Erfgoed. Dit rapport is de weerslag van het terreinonderzoek dat het VIOE in het kader van deze vondstmelding uitvoerde.

Fig. 2: De waterpomp in de sonderingsput, vanuit het zuidoosten.

III. Archeologische nota

De sondering rondom de pomp volgde de contouren van het octogonale waterbekken (Fig. 3) en ging tot een diepte van 120 cm onder het huidige loopvlak (17,33 m TAW). In de put werden de resten geregistreerd van:

- 1) een ronde ijzerzandstenen waterput met baksteenbovenbouw,
- 2) een bakstenen onderbouw voor een wateroverloop,
- 3) de sokkel van de pomp, en
- 4) twee houten palen.

Alle archeologische relictten (Fig. 3) werden ingetekend op schaal 1/20 en digitaal verwerkt in een opmetingsplan van Technum-Tractebel Engineering, dat ons bereidwillig ter beschikking werd gesteld door Jean-Pierre De Roo. De omrekening van relatieve naar absolute niveaus van de sporen gebeurde aan de hand van het geodetisch punt aan de oostzijde van de St.-Rochustoren (NGI-IGN 2007: altimetrische fiche Nd1, 17,101 m TAW), dat door netvernoemd bureau in functie van de heraanleg van de markt was overgezet naar een waterpassingspunt (19 m TAW) aan de noordzijde van de markt.

Fig. 3: links de kadastraal kaart met aanduiding van de onderzoekspitten van Archaeological Solutions bvba (rood) en van het VIOE (blauw); rechts het overzichtsplan van de geregistreerde sporen in de VIOE-put (plan A. Dallemagne).

1) Tegen de westrand van de sonderingsput kwam een deel van de putopening en van de koepel van een ronde waterput tevoorschijn (Fig. 3; Fig. 4). Uit een peiling van Technum-Tractebel Engineering bleek dat de putbodem op ca 7,70 m onder het huidige loopvlak lag en nog ongeveer een meter hoog water bevatte (mondelijke mededeling J.-P. De Roo).

Fig. 4: de putopening en koepel van de ronde waterput, zijaanzicht (vanuit O) en bovenaanzicht.

De put, waarvan de diameter niet kon worden nagemeten, was opgebouwd met ijzerzandsteenblokken. De bovenkant van de ronde schacht was volledig met mortel bestreken. De afstand tussen de vage voegafdrukken die door vochtwerking doorheen de mortel herkenbaar waren, maken duidelijk dat de mortel een bakstenen metselwerk afdekt en geen ijzerzandsteenblokken.

De muurtjes van de putopening (bovenkant: 17,87 m TAW) sluiten aan over de koepel van de put. De putopening, die niet centraal over de ronde put ligt, is ruwweg rechthoekig (ca 50 x 70 cm binnenwerks; het zuidmuurtje werd uit verband getrokken tijdens de graafwerken). Een (herbruikte) blok mergelsteen niet te na gesproken bestaat deze rechthoekige bovenbouw bijna volledig uit een bakstenen metselwerk met een gelige mortel. De onderkant van het westmuurtje was opgetrokken in ijzerzandsteenblokken. Het zuidmuurtje was over zijn volledige lengte bovenaan afgewerkt met een harde grijze mortel.

De putkoepel (bovenkant 17,67 m TAW) is opgebouwd d.m.v. concentrische ringen van kops geplaatste bakstenen in eenzelfde mortel als de putopening. De maximale diameter van het zichtbare gedeelte van de koepel bedraagt 100-120 cm.

Het lijkt er op dat in één operatie het bovendeel van de putschacht, de putopening en –koepel werden gemetseld.

2) Op 30 cm van de oostzijde van de pomp werd een vierkante structuur van 130 x 130 cm vrijgelegd (bovenkant tussen 18,07 en 17,74 m TAW), die door middel van twee kleine bakstenen muurtjes verbonden is geweest met de pomp (Fig. 3; Fig. 5). De buitenkant van beide muurtjes zijn bestreken met een harde, grijze mortel. De vierkante structuur bestaat in essentie uit een bakstenen metselwerk met ongeveer centraal, tussen beide bovenvernoemde muurtjes, een dik en zeer hard pakket kiezelbeton. Het metselwerk, waarvan de mortel in de onderste lagen

Fig. 5: de vierkante structuur bij de pomp.

overeenkomt met dit van putopening en –koepel, vertoont bovenaan sporen van verbouwingen. De structuur lijkt ons te identificeren als de onderbouw van een waterbekken. Een (boor)sondering tegen de noordzijde van deze constructie wees uit dat de baksteenlagen rusten op een betonnen plaat van ca 20 cm dik. Hiermee kan de hypothese dat de constructie misschien de (jongere) bovenbouw was van een (oudere) waterput definitief worden opgegeven. Een tweede sondering aan de noordwesthoek ervan legde de aanzet bloot van een bakstenen afvoerkanaltje dat tegen de constructie was aangebouwd. Drie boringen op het veronderstelde traject ervan bevestigden inderdaad de aansluiting en duidelijk verval ervan richting ronde waterput.

De vierkante structuur kan dus geïnterpreteerd worden als de wateroverloop die het opgepompte water terugvoerde naar de ronde waterput,

waaruit het water in eerste instantie was geput d.m.v. een loden waterleiding. Deze leiding was geïnstalleerd in de smalle strip tussen de pompsokkel en de vierkante structuur, en een restant ervan was nog steeds zichtbaar bij de pomp (Fig. 6).

3) De sokkel van de pomp (bovenkant: 18,06 m TAW, onderkant sokkelfundering: 16,80 m TAW) is een getrapte rechthoekige constructie van 203 x 110 cm aan de onderste trap (Fig. 3; Fig. 6). De drie trappen zijn tussen 10 en 20 cm hoog en bestaan elk uit een amalgaam van droog geplaatste, herbruikte bekapte blokken in

Fig. 6: de getrapte sokkel van de pomp en de sondering, vanuit het noordwesten.

ijzerzandsteen, mergel en blauwgrijze hardsteen. De sokkelfundering heeft dezelfde lengte- en breedtematen als de onderste trap en d.m.v. een kleine manuele sondering weten wij dat zij ca 70 cm hoog was (Fig. 6). De zichtbare zijde van sommige ijzerzandsteen- en mergelblokken van de sokkel droeg fijne, schuine bekappingsporen.

4) Tenslotte konden in het vlak van de sonderingsput nog de restanten van twee houten palen, met een tussenafstand 180 cm, worden geregistreerd (Fig. 3). De

rechtopstaande westelijke paal, met een vierkante doorsnede van 10 x 10 cm, wordt ondersteund door een schuingeplaatst, dunner paaltje. De oostelijke paal was een overlans gehalveerde stam, met een diameter van 12 cm. De relatie met de pomp, zo er al één was, is niet duidelijk.

IV. Historisch kader

Het bordje met de vermelding 'ca 1710' op de pomp informeert ons dat dit beschermde relict al ongeveer 400 jaar lang onlosmakelijk deel uitmaakt van de geschiedenis van Grote Markt. En 'geschiedenis' slaat hier niet enkel op een ver en niet langer tastbaar verleden. Tijdens onze korte terreininterventie hebben wij kunnen ervaren hoezeer de waterpomp bij de oudere generatie van Aarschottenaren een nog levend symbool is van een zeer bewogen en pijnlijke periode uit hun stadsgeschiedenis: de bezetting van Aarschot tijdens Wereldoorlog I, met zijn verwoesting en vooral met de willekeurige executie van een grote groep stadsbewoners door de Duitse troepen (zie omslagillustratie). De waterpomp op de Grote Markt speelde tijdens deze episode de rol van verzamelpunt voor de ongelukkigen die, als represaille voor het neerschieten van een Duitse officier op de Markt, aan de Leuvensesteenweg werden geëxecuteerd. Het verplaatsen van de pomp staat voor sommige mensen die familieleden of vrienden hebben verloren gelijk aan een gebrek aan respect voor de overledenen. Des te meer omdat de stad Aarschot op ditzelfde moment de herdenking van de eerste wereldoorlog in 2014 voorbereidt. De teleurstelling omwille van de

verplaatsing van ‘hun’ pomp – ook al wordt die slechts over een korte afstand wordt verplaatst - is een treffend voorbeeld van hoe emotioneel geladen erfgoed kan zijn. De sterke band die erfgoed levend houdt tussen heden en verleden maakt het balanceren tussen herinrichting en herinnering in sommige gevallen een delicate evenwichtsoefening.

De geregistreerde resten houden hoegenaamd geen verband met de hierboven geschetste episode maar gaan verder terug in de tijd. De aanwezigheid van de pomp, en vanzelfsprekend de bijbehorende ronde waterput, kan op cartografische documenten nog verder terug in het verleden worden getraceerd. Naast een aanduiding ervan op de Kabinetskaart van Ferraris en op de ongeveer gelijktijdige wandkaart van het hertogdom Aarschot door landmeter J.B. Joris (beide derde kwart van de 18de eeuw) toont een oudere pentekening van Aarschot van ca. 1600 duidelijk een pomp met put in het midden van de markt. Op de kaart van Jacob Van Deventer van het midden van de 16de eeuw is er daarentegen op de markt geen spoor van een pomp of put.

Fig. 7: links: uittreksel uit een pentekening op papier van 1598-1600 (uit Delsaerd 2010), rechts uit de kaart van Ferraris van 1775 (©NGI-IGN). Het zicht op de markt in de pentekening is vanuit NO, bij Ferraris vanuit ZW.

Aarschot kent een lange en rijke geschiedenis (Van Ermen 1998). Toponymisch onderzoek doet vermoeden dat de nederzetting veel ouder is dan de eerste geschreven vermelding ervan als Arescod in 1107. De oorsprong van de naam – te vertalen als ‘schutplaats voor vee toebehorend aan Ara’ of ‘een hoek hoger gelegen land uitspringend in het lagere land, van een man genaamd Ara’ – zou in de 7de eeuw te zoeken zijn (Holemans 1992a; Kempeneers 2009). Het bestek van dit rapport is te beperkt om ook maar enigszins de geschiedenis van de stad te schetsen. De familie van de graven van Aarschot is in de bronnen slechts vermeld tot 1169. Vóór 1200 had Aarschot de stadsstatus al verkregen, nadat Godfried III, de hertog van Brabant, het graafschap Aarschot in handen had gekregen. Deze overdracht gebeurde in de tweede helft van de 12de eeuw en in elk geval vóór 1179 (Van Ermen 1998).

Specifiek voor de markt houden wij het bij de vermelding door Van Der Heggen (2010) dat er vanaf ca 1200 op deze plek markt zou zijn gehouden en dat in de 14^{de}

eeuw het plein misschien werd aangelegd. In deze periode in de stadsontwikkeling lagen de Markt en de Veemarkt geborgen in de Demermeander (m.n. de afgesloten Demerarm), in het noorden en zuiden begrensd door respectievelijk de residentie van de heer van Aarschot (ongeveer het huidige stadspark) en de kop van de Kouterberg – de ‘Verloren Kost’ – waarop misschien de eerste burcht van de heren van Aarschot in de 10de– 11de eeuw stond (Holemans 1992b). De gesuggereerde aanleg van de markt houdt dan misschien verband met de transfer van de heerlijke residentie van het plateau naar de Demeroever ten noorden. Onderzoek van relevante geschreven en cartografische/iconografische archiefbronnen zal ongetwijfeld verdere aanwijzingen opleveren voor de geschiedenis van de markt en waterpomp/put.

VI. Conclusie

De registratie naar aanleiding van de sondering rond de waterpomp bracht ten NW van het monument de aanwezigheid van een ronde, ijzerzandstenen waterput aan het licht. Afbeeldingen van pomp en put op kaarten van de stad (Fig. 7) maken duidelijk dat de ronde put in de 16de-18de eeuw in gebruik was: de beide afgebeelde zichten op de markt, vanuit tegenover elkaar liggende gezichtspunten, geven perfect de ligging van de ronde put t.o.v. de pomp weer. Van Her Heggen (2010) suggereert een datering in 1585 (of nog ouder) voor de afgebeelde waterput, maar het is niet duidelijk op basis van welke gegevens of bronnen. Misschien moeten wij de aanleg van een waterput en pomp koppelen aan de inrichting van de markt in de 13de of 14de eeuw, de periode waarin de inrichting van de markt zou zijn gebeurd. Ook de bouw van de Sint-Rochustoren, die al in 1410 bestond (Kempeneers 2009), kan thuishoren in dit kader. De huidige pomp uit de 18de eeuw rust op een vierhoekige pompsokkel die uit herbruikt bouwmateriaal werd opgebouwd.

Het vierkante waterbekken kan voorlopig niet worden gedateerd, maar het is duidelijk dat sommige herwerkingen aan de bovenzijde van een vrij recente datum zijn.

De interpretatie van de beide houten palen blijft onduidelijk.

Aanbevelingen

Met de sondering naar de sokkel van de pomp is meteen ook de diepste ingreep in een niet-onderzochte zone van de Grote Markt uitgevoerd. Andere voorziene ingrepen in het kader van het herinrichtingsproject blijven, voor zover ons bekend, qua impact beperkt tot de al verstoorde bovenlagen van het plein.

De aangesneden houten palen en stenen structuren in de sonderingsput zijn in principe niet verder bedreigd. Uit de eerste visuele inspectie door het studie bureau Technum-Tractebel Engineering bleek dat de sokkel van de pomp bouwtechnisch niet van voldoende kwaliteit is om op de nieuwe locatie te worden herbruikt: de verplaatsing van de mengelmoes van herbruikte blokken van verschillende afmetingen en in verschillende steensoorten, droog tegen elkaar gezet, biedt te weinig garantie op een stevige pompfundering op de nieuwe locatie. Dat de oude sokkel op zijn huidige locatie ongemoeid kan worden gelaten impliceert geen graafactiviteit in de bodem rond de pomp en dus geen verstoring

van de aanwezige relict in de sonderingsput. De meest voor de hand liggende aanbeveling is dan ook dat de archeologische resten intact in de bodem behouden blijven en terug worden afgedekt. De sokkel blijft op die manier een *in situ* relict van de oorspronkelijke locatie van de waterpomp, waarvan het pomplichaam enkele tientallen meter verderop zal staan.

VII. Trefwoorden

- 1) Infrastructuur voor waterbevoorrading en –afvoer -> waterput. Datering: Nieuwe Tijd -> 16de E
- 2) Klein erfgoed -> waterpomp. Datering: Nieuwe Tijd -> 18de eeuw

VIII. Literatuur

Van Der Heggen 2010:

Van Der Heggen F., *Het archeologisch onderzoek op de Grote Markt te Aarschot. Rapportage van de bekomen resultaten*, AS Rapportage 2010-27.

Delsaerdt 2010:

Delsaerdt A., *De pomp op de Grote Markt*, in *Het Oude Land van Aarschot*, XLV, 3, 144-152.

Holemans 1992a:

Holemans F., *Het toponiem Aarschot*, in *Het Oude Land van Aarschot*, XXVII, 1, 27-31.

Holemans 1992b:

Holemans F., *Het middeleeuwse kasteel van de heren van Aarschot*, in *Het Oude Land van Aarschot*, XXVII, 1, 32-36.

Kempeneers 2009:

Kempeneers P., *Aarschot. Plaatsnamen en hun geschiedenis*, Kessel-Lo.

Van Ermen 1998:

Van Ermen E., *De wandkaarten van het Hertogdom Aarschot 1759-1775 opgesteld in opdracht van de hertog van Arenberg*, Brussel.